

«Усе життя боявся однієї речі...»

125 років тому народився автор геніальних «Сонячних кларнетів» Павло Тичина

■ Микола СЛАВИНСЬКИЙ, лауреат Всеукраїнської літературної премії імені Олександра Олеся

«Звикнеш... Не страшно тут»

Павлик любив весною дивитися на перші вербові котики, влітку – на веселку, а перші, ще дитячі, віршовані рядки склав зонайпростіші: «Ой ти, зимонько-зима, // Ой, злюка!.. Зимой людям горе...». «Зимой» – так говорили в рідних Пісках на Чернігівщині, так Павло Тичина (27 січня 1891 – 16 вересня 1967) ужив у мініатюрі й запам'ятав на все життя.

Не раз і не двічі бачив (був сьомим із тринадцяти дітей родини), як п'яний батько – пісківський дяк Григорій Тимофійович – бив матір. Боявся цієї миті, а вона повторювалася й повторювалася. Аж у зрілі роки вихопилося щиросердне зізнання: «...В дитинстві своїм я той день не забуду, // як батько за коси тягав по долівці // мою любов матір... Обмер тоді весь я». Скільки ще траплялося в житті такого, коли він міг повторити: «Обмер тоді весь я»?

Ще маленьким, уперше поїхавши з батьком до Чернігова, боявся залишитися в місті сам-один, бо на вулиці ніхто жодного разу не відповів на його привітання: «Добривдень». Страшно стало й у будинку прочан – ще довго згадувалися напівтемрява, задушливе повітря й нічліжники на дерев'яних нарах. Через рік, коли прийняли до хору Єлецького монастиря, поселився в гуртожитку. Сахався дзвонаря Івана, котрий любив давати хлопцям запотилнички, уникав грізного бородатого намісника монастиря, а вночі часто-густо прокидався з криком: снилося щось волохате, відворотне...

Дитячі страхи природні, легкозаймисті. Саме так було в житті Павла Тичини. Його вкрай вразливе, ба навіть раниме, беззахисне єство всотувало підліткові та юнацькі страхи, нерідко містичні, отже, нездоланні. На початку тридцятих років минулого століття виникла реальна, передбачувана загроза життю, й невроз екзистенційного, ірраціонального страху поглибився, аж до психічного розладу, виробився комплекс постійного переслідування – чи не відтоді, коли 1919 року кілька днів переховувався на Байковому цвинтарі від озвірілих денікінців

(вони розстріляли улюбленого лірика Василя Чумака з рідної Чернігівщини та прозаїка Гната Михайличенка – його пам'яті присвятив поезію, яку так і назвав: «Гнатові Михайличенку»).

Пізніше Павло Тичина панічно боявся несподіваних телефонних дзвінків, будь-якого стуку в двері, уникав непевних розмов... Рятувався музикою, малярством, спогляданням небес або ж спогадами про свої найперші, найясніші, майже колискові часи: «Пам'ятаю себе в дитинстві дуже рано: мене ще на руках носили. День. Теплінь. Світло-зелене віття звідкись звисає наді мною. Блищить вода». 1938 року поет занотував у щоденнику: «Завше, як почую цвіркуна, згадується мені каганець на припечку, у вікнах замерзлих синьо, аж чорно...».

Це – як перше кохання...

Рік народження Павла Тичини – 1891-й – був роком великого голоду. Про нього поет написав так: «По один бік верби // По другий старці. Гнуться, гнуться, гнуться верби // Нагинаються старці». Пізніше перша частина диптиху «У собор» (1917) з цими рядками не передруковувалася: стала сприйматися як оповідь про Голодомор 1932–33 років, бо той, ще за царських часів, призабувся. Так само відлунювалися вірші про моровицю 1921 року – «Голод» та «Загупало в двері прикладом». 1930 року, ніби передчуваючи ще більший голод, надрукував у журналі «Пролітфронт» болючу «Пісню», де є відверті, публіцистично гострі, без розділових знаків, рядки: «Одним земля й розкоші // а другим – хоч здихай // безліб'яно, безводяно собакою здихай // ну так хоч ти свободо // хоч ти нас прикохай». А ще ж був загалом характерний для раннього, радше для справжнього, Павла Тичини, але несподіваний у виваженій структурі збірки «Вітер з України» (1924) вірш «Голод» про те, що мати «зварила двох своїх дітей» і що «нема людей поміж людей». Про ті чорні трагічні часи поет принагідно згадає лише через десятиліття в поемі «Степанида Виштак в гостях у вихованців ди-

тячого будинку»: «Голодала, як і всі, // в тридцять третім році» (твір писався упродовж 1961–1967 років).

Геніальне начало дебютних «Сонячних кларнетів» (1918) потвердила друга збірка «Плуг» (1920). Широкого, хоча й неоднозначного, розголосу набула книжка «Замість сонетів і октав» (1920), яку поетові за життя не вдалося перевидати жодного разу. По-перше, тому, що, як наголосив літературознавець, доктор філологічних наук Михайло Наєнко, Павло Тичина відтворив «національну катастрофу, спричинену революційними рухами та черговим загарбанням України Російською імперією», по-друге, тому, що замість традиційних форм віршування автор вдався до «загадкових» строф і антистроф, написаних розкутим верлібром і незвичною поетичною прозою.

Ще 1918-го Микола Зеров наголосив: «П. Тичина, без сумніву, найталановитіший – природжений і щирий поет». Саме того року він увічнив героїв Крут віршем «Пам'яті тридцяти», де в першому катрені зафіксовано історичний факт («На Аскольдовій могилі // Поховали їх – // Тридцять мучнів українців // Славних, молодих»), а в наступному – дано його оцінку («На Аскольдовій могилі // Український цвіт!») і змалювано таку перспективу: «По кривавій по дорозі // Нам іти у світ».

Уже як автор збірки «Вітер з України» разом із Олександром Досвітнім та Валер'яном Поліщуком поїхав потягом за кордон. Мандрували Чехословаччиною, Німеччиною та Францією. У Празі зустрівся з Олександром Олесеєм (цього не приховував) та Євгеном Маланюком (їхнє спіткання надовго залишилося таємницею). Є свідчення, що Павло Тичина ще до холодної, напруженої розмови з ним – колишнім ад'ютантом генерала-хорунжого армії УНР Юрка Тютюнника – прочитав поезію, де був нищівний вирок: «...від кларнета твого – пофарбована дудка осталась». Як випливає зі спогадів свідка цієї зустрічі, літературознавця Михайла Мухина, виданих під псевдонімом К. Гридень, обидва лірики й словом не проходили ні про той рядок, ні про взаємну неприязнь. Зробивши суворий присяд, Євген Маланюк послідовно обстоював таку свою позицію: «Тичина – це як перше кохання. Цього забути не можна», про що так і не довідався сонячний кларнетист.

Бард Центральної Ради

1931 року в харківському трамваї (рухався до Холодної Гори, де височіла в'язниця) побачив, що до нього наближається якийсь лейтенант. Не витримав і розпачливо закричав: «Забирайте вже, забирайте!». З'ясувалося, що то був земляк Павло Кононенко, який викладав у військовому училищі й писав поезію. Павло Тичина допоміг йому видати книжку, та незабаром її автора етапували до одного з численних сибірських таборів.

Тодішні яничари сталінського режиму не забули думи «Ой, що в Софійському та й заграли дзвони, затремтіли» (1917), де оспівано присягу на вірність новій, вільній Україні: «Ой, там збиралися // під прапори, під сонячні ще й сині». Поповнювалося досьє, яке сумлінно збирали недоброзичливці, й тим, що 1921 року Сергій Єфремов написав: «Поет, мабуть, світового масштабу... Тичина формою глибоко національний». Це був той відомий літературознавець, котрий вважав Леніна «маніакальною головою», а «збільшовичених» колег називав «бутербродними письменниками». Павло Тичина довгий час не належав до ці-

єї категорії майстрів легкого, догідливого пера. Саме він вустами безіменної – позачасової, вічної – матері двічі звертається до сина в уривку з поеми «Чистила мати картоплю»: спершу – «Ленін-антихрист явився, мій сину, а ти про тіатри. // Треба боротись: антихрист явився», відтак – з уточненнями й конкретизацією: «Ленін-антихрист явився, мій сину, а ти проти мене. // Треба боротись: ворог явився». Автор цих рядків (їх не подано навіть у Зібранні творів у дванадцяти томах), делікатний, ніжний, шляхетний Павло Тичина, а не хтось «залізний», полемізував із тодішнім твердолобим представником владної верхівки Власом Чубарем, який звинувачував поета на шпальтах газети «Комуніст» у «протистуванні під прапором пролетарського писання націоналістичного дурману».

А про що писав, що віщував Павло Тичина? Цитат для досьє вистачало: «І знов тиран. І знов неволя» (з триптиху «На могилі Шевченка»), «Знову кайдани, тюрма, й шомполи, // і слово невільне немов з-під поли» (завершальний вірш збірки «Плуг» «Паліть універсали», який увічнено омріяним: «Воля! – єдиний хай буде наказ»). А ще: «До кого говорить? // Блок у могилі. Горький мовчить. // ... // Я задихаюся, я гину». Чому? Відповідь у цьому, без перебільшення, всуціль кромольному – на всі довгі радянські роки! – вірші «До кого говорить» (1925) чітка: «Коли були б це генерали, // ми б знали, що робить. // А в тім то й річ, що це кати // однокласовії».

Мав і такі перлини, як «Війна» та «Золотий годин», які жодного разу не підготував до перевидання. Наче їх і не писав, ніби ними не захоплювалися не лише «прости» читачі, а й відомі політики, зокрема Симон Петлюра. Перекази про те, що він за ці твори мовби обіймав автора, передавалися з вуст у уста. І додавали легковажно кинуте Валер'яном Поліщуком визначення (і внутрішнє, потаємне визнання та захоплення!) «бард Центральної Ради», яке згодом трансформувалося на край небезпечний ярлик. 1934 року Валер'яна Поліщука та Миколу Куліша, Григорія Епіка, Валер'яна Підмогильного, Василя Вражливого, Євгена Плужника, Миколу Любченка, Григорія Майфета (багато писав про доробок Павла Тичини), Володимира Штангея й Олександра Ковіньку звинуватили в антирадянській діяльності й ув'язнили, а Григорія Косинку, Олеся Досвітнього, з яким Павло Тичина їздив за кордон, Костя Буревія (надрукував дослідження про творчість автора «Сонячних кларнетів»), Дмитра Фальківського та Олександра Влизька розстріляли (глухоніми поет пострілу не почув). Павло Тичина щонаочі очікував арешту. І знав: постріл у своє серце чи скроню почує! Музикальним слухом почує...

«Ку-ку» – «Люди! Я ще живий!»

Смертельна небезпека, яка повсякчас чигала на Павла Тичину, паралізувала волю, стала вбивчою для його таланту, й «співець національної еліти став казенним поетом» (Євген Сверстюк). Життєвий і творчий шлях Павла Тичини Василь Стус узагальнено назвав і «феноменом доби», і водночас – як підзаголовок-уточнення – «сходженням на Голгофу слави». Був зачаний внутрішній спротив переконаного (і ніжного!) поета-гуманіста проти людиноненависницької тиранії, але водночас бриніло й елементарне бажання вижити – й жити, незважаючи ні на що, інколи тишком-нишком, відсторонено, частіше – пристосовуючись до нових реалій. За викликами ходив до енкаведистів, але ж не з повинною й не за власною спонуккою чи потребою. Не грамузгляв, як інші, доносів, не зголошувався цькувати колег, не зраджував друзів, ряту-

вав рідних братів, звинувачених у різних ідеологічних «протинах», – такі ж залишився людиною! Це хоч якось заспокоювало. Мріяв про єдине – спокійне творче життя.

Щоб уникнути репресій, якось вижити, рвйний Володимир Сосюра прикидався божевільним, розсудливий Максим Рильський після допитів у луг'янівській в'язниці (там слідчі виривали йому вуса – волосинка за волосинкою) рятувався «Піснею про Сталіна», Микола Бажан уславлював «великого вождя» й перекладав «Витязя в тигровій шкурі» грузинського генія Шота Руставелі, а Павло Тичина вдавав із себе скорше наївну дитину, ніж «геніального блазня» (Василь Стус). Згинався, відчував зрадливе тремтіння в колінах, але ж не падав на них...

Перевідавав, наче на посміховисько, маленькі збірочки «дитячих» віршів із однотипними назвами: «Ку-ку». Це означало одне: «Люди! Я ще живий». За Дмитром Дроздовським, поет помирав тричі. Ні, поет помирав і воскресав стільки, скільки помирав і воскресав його народ. Зрештою, народ не став на коліна, хоча й склав зброю. Склав зброю і його поет. Вибір, із муками совісті, було зроблено. Стелився й другий шлях – у концтабір. Був жайвором у широкому чистому полі під високим небом, став соловейком у тісній золотій клітці. Туди й подавали «крихти» з керівного більшовицького стола – премії, ордени та всілякі значки. Дуже швидко переконався, що поети-функціонери не повинні мати власних поглядів і висловлювань, не сумісних із високим офіційним статусом. Протягом 1936–1939 років був директором Інституту літератури АН України, пізніше поетові пасував міністерський костюм, бо давно звик до краватки, ніколи не ходив розхристаним, як, наприклад, Володимир Сосюра. Мав рока-

ми вироблену звичку: коли хтось заводив непевну розмову, прикладав вказівного пальця до міцно стиснутих вуст або показував ним на стелю: мовляв, підслуховують.

Льодовик сталінського режиму заморозив сонячний талант. Але душу не ввібгали в камер-юнкерський мундир. Вона так і не вкрилася короною. Для Павла Тичини це було найголовнішим. Вістою, як наголосив Іван Драч, «ніхто не мав такого магічного дару чистоти, як Павло Григорович».

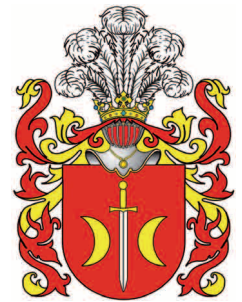
Так, у віршах лірик ставав на котурни, а ось у повсякденному житті залишався сам собою – лагідним, чуйним, доброзичливим, шляхетним. Великі потрясіння 1933–1937 років нищили хист майстра слова. Друга світова врятувала Павла Тичину як поета. Вершиною його тогочасного злету стала поема «Похорон друга» (1942). У доповіді на пленумі Спілки письменників (1944) Максим Рильський зробив ризиковане узагальнення: під час війни з'явився лише один справді художній твір – поема «Похорон друга», а всі інші – лише заготовки.

На схилі зів'ялих літ несподіваним творчим дивом став пізньоцвітний шедевр «Срібної ночі» (1962), присвячений пам'яті академіка Олександра Білецького, котрий, до речі, якось принагідно зронив: «Павло Григорьевич всю життя боявся одної речі – советской власти». Геніальні зблиски були й у грандіозній (незавершеній) поемі «Подорож до Іхтімана» (1950–1967), зокрема в рядках, які, наче написані в молодості, розпочинаються з тире: « – Пахучою трояндою // – сміється // – юне // – сонце...». Поет поставив три загадкові крапки. Хотів продовжити багаторічну працю над велетенською структурою твору, та не судилося.

Дати

2 січня
1841

Спадкоємець славетного герба

Великий шляхетний родовід Рильських сягає XV століття, коли вони володіли селом Великий Рильськ поблизу міста Рава в Мазовецькому князівстві й пишалися славетним гербом Остоя, яким рицар Остоя (вже полковник війська короля Польщі Болеслава II Сміливого) був удостоєний за хоробрість. Сталося це аж 1070 року, але знаний громадський і культурний діяч, авторитетний етнограф Тадей Рильський любив розповідати про той час і завжди наголошував, що відважний рицар (а не лицар) із небагатьма сміливцями кинувся в несподівану атаку на табір заплотників і знищив його. Після паузи запрошував усіх пити запахущий чай. Та пауза вбирала в себе те, що послідовний українофіл намагався оминати: польські війська йшли

на Київ, щоб допомогти князеві Ізяславу (синові Ярослава Мудрого) повернути собі престол, захоплений бунтівниками на чолі зі Всеволодом Полоцьким...

Тадей (Тадеуш Томаш Збігнєв) народився 2 січня 1841 року в Ставищах Сквирського повіту Київської губернії. Землі навколо належали Рильським, тим-то хлопчика закріпачені селяни величали паничем. Переломним у світогляді стали студентські роки в Київському університеті, де він заприятелював з українофілами Володимиром Антоновичем та Павлом Чубинським. Під їхнім впливом почав писати проукраїнські статті, взяв участь у перепохованні Тараса Шевченка. Молодих проповідників любові до простого люду назвали «хлопоманами» (поширене польське визначення прихильників селянства) й узяли під пильний поліцейський нагляд. Згодом Тадей Рильський став активним учасником київської Старої Громади, збирав фольклор, писав етнографічні студії. Мешкав у родовому маєтку в селі Романівка на Житомирщині. Після смерті дружини Людгарди, котра була далекою родичкою, одружився із місцевою селянкою Меланією. Улюбленого сина, який стане видатним поетом, на честь Залізняка назвав Максимом.

Помер Тадей Рильський 8 жовтня 1902 року. Поховали «благодійника і вчителя» (за словами селян) на романівському цвинтарі. Домовина була покрита червоною китайкою. 1918 року більшовики пограбували будинок Рильських, спалили їхній архів і книгозбірню. Лише в роки незалежності ім'я спадкоємця славетного рицарського герба, «українського буржуазного націоналіста» Тадея Розеславовича було повернуто з мороку небуття.

На світліні 90-х років XIX століття люди, які стали визначними постатями України: Тадей Рильський, його наймолодший син Максим, у майбутньому відомий український письменник, та соратник і однодумець Володимир Антонович – історик, археолог, археограф, громадський і культурний діяч